

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У РОСІЇ В УКРАЇНІ

У пропонованій статті розкриваються основні поняття компетентнісного підходу. Висвітлено основні проблеми підготовки компетентної особистості в процесі професійного самовизначення старшокласників у Росії та в Україні.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, професійне самовизначення, допрофільна підготовка, ключові освітні компетенції.

В этой статье раскрываются основные понятия компетентностного подхода. Освещены основные проблемы подготовки компетентной личности в процессе профессионального самоопределения старшеклассников в России и в Украине.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, профессиональное самоопределение, допрофильная подготовка, ключевые образовательные компетенции.

The present article describes the basic concepts competence approach. Highlights the key problem of training a competent individual in the process of professional self-school students in Russia and Ukraine.

Key words: competence, competitive approach, professional identity, pre profile preparation, key educational competence.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування освіти України, виходу вітчизняної науки і техніки на світовий рівень, її інтеграції у світовий простір одним із пріоритетних завдань освіти є підготовка фахівців, здатних швидко адаптуватися в мінливому соціальному і професійному середовищі. Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне оновлення всіх рівнів освіти, зміна змісту і методів навчальної і виховної роботи, пов'язаних з розвитком нових форм зв'язків між освітньою системою і ринком праці. Базові державні документи «Національна доктрина розвитку освіти України», «Концепція профільного навчання в старшій школі», а також низка Постанов уряду і рішень Міністерства освіти, молоді і спорту України відносять до пріоритетних напрямів удосконалення української освітньої галузі введення профільного навчання старшокласників з метою забезпечення професійної орієнтації і професійного самовизначення учнів.

Досвід формування готовності до професійного самовизначення старшокласників у Російській Федерації дозволяє аналітично підходити до цих проблем у своїй країні. Після публікації «Стратегії модернізації змісту загальної освіти» та «Концепції модернізації російської освіти на період до 2010 року» в Росії відбувається переорієнтація оцінки результатів освіти, були визначені основні напрями розвитку російської освіти, що сприяють самореалізації молоді, її індивідуалізації та соціалізації з урахуванням реальних потреб ринку праці.

Компетентнісний підхід - інноваційна методологія сучасної освіти, яка орієнтує всіх учасників освітнього процесу на досягнення конкретних результатів навчання - компетенцій. Набув поширення в Росії на початку 21 століття через явну невідповідність рівня підготовки випускників професійних навчальних закладів вимогам, що пред'являються до фахівця роботодавцями. Мета впровадження компетентнісного підходу в професійній освіті - формування ефективного компетентного фахівця високого професійного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній та вітчизняній науці складаються підходи до визначення сутності компетентності (А.Аргайл, П.Берельсон, А.Гольдштейн, Ю.М.Жуков, Е.В.Кобелянская, В.Н.Куніцина, Д.Равен), виробляються концептуальні основи розвитку компетентності особистості (А.А. Деркач, Н.В.Кузьміна, А.К. Маркова), іде накопичення досвіду в дослідженні окремих особистісних характеристик і психологічних факторів, що визначають компетентність школяра: умов і факторів соціалізації (В.Г.Бочарова, А.Л.Венгер, Б.З.Вульф, И.С.Кон, А.В.Мудрик, А.В.Петровський); соціальної адаптації (А.К.Маркова, Л.А.Петровська, Т.В.Снегірева); проблем особистісного самовизначення, самопізнання; різних проявів соціальної активності (А.К.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Ю.А.Клейборг, В.А.Петровський, А.М.Прихожан, В.В. Столін, Н.Н.Толстих); робляться спроби виявлення психологічних умов розвитку компетентності як особистісної характеристики в юнацькому віці, у процесі професійно-особистісного самовизначення (Г.І.Марасанов, Н.А.Рототаєва), визначаються позиції вітчизняних учених у галузі компетентісно орієнтованого підходу в освіті (В.І.Байденко, І.А.Зимняя, В.А.Кальней, А.Г.Каспржак, А. А. Пінський, В.М.Рижаков, Ю.Г.Татур, А.В. Хуторський, М.А.Чошанов, С.Е.Шишов).

Метою написання статті буде висвітлення проблем професійного самовизначення старшокласників на засадах компетентісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Професійне самовизначення - це процес формування ставлення особистості до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що в перспективі допоможе людині адаптуватися до життя в швидко мінливих соціально-економічних умовах, під впливом яких формуються і розвиваються кар'єрні компетентності фахівця і його розвиток у професійно-особистісному напрямі.

При розгляді процесу професійного самовизначення людина є суб'єктом професійної кар'єри, носієм базових компетентностей, який націлений на досягнення особистих інтересів з орієнтацією на знання та вміння, на соціально-економічні умови, які є внутрішнім стимулом для кар'єрного зростання, розвитку компетентностей та саморозвитку (самоактуалізації) особистості [10].

Завданнями компетентісного підходу до формування професійного самовизначення старшокласників вважаємо:

1. Удосконалення і розвиток ключових компетентностей, засвоєних у школі.
2. Формування, удосконалення і розвиток інтелектуально-творчого потенціалу учнів.
3. Упровадження активних методів навчання, адекватних видів професійної діяльності.
4. Освоєння базових, допоміжних, загальних і основних (професійних) компетенцій.
5. Підвищення ефективності та якості навчання шляхом актуалізації всіх видів компетенцій у процесі інтеграції теорії і практики.
6. Формування здібностей вирішувати професійні завдання.
7. Придбання професійного досвіду.

Усе це призводить до необхідності розглянути проблеми компетентісної особистості, тобто особистості «знаючої, розуміючої і здатної втілити в практику свої уявлення про навколишній світ, соціальну діяльність про себе [1, с. 114]». С. Я. Батишев ототожнює поняття компетентності з кваліфікацією, виділяючи в ролі критеріїв якість, діапазон, широту знань і умінь, здатність їх використовувати в нестандартних ситуаціях, виконувати спеціальні завдання, здатність раціонально організувати і планувати свою роботу. Компетентність розуміється ним як загальний оцінний термін, що позначає здатність до діяльності «зі знанням справи» і вживається стосовно осіб певного соціально-професійного статусу, характеризуючи міру відповідності їх розуміння знанням і вмінням, реальному рівню складності виконуваних ними завдань і вирішуваних проблем [8, с. 85].

Н. А. Гришанова відзначає в існуючих визначеннях терміна «компетентність» такі характеристики: ефективне використання здібностей, що дозволяє плідно здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог робочого місця; оволодіння знаннями, вміннями та здібностями, необхідними для роботи за фахом при одночасній автономності та гнучкості в частині вирішення професійних проблем; розвинене співробітництво з колегами та

професійним міжособистісним середовищем; інтегроване поєднання знань, здібностей і установок, оптимальних для виконання трудової діяльності в сучасному виробничому середовищі; здатність робити що-небудь добре, ефективно в широкому форматі контекстів, із високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки; швидка, гнучка і адаптивна реакція на динаміку обставин і середовища [4, с. 5].

І.А.Зимняя розглядає компетентності як складні особистісні утворення, що включають інтелектуальні, емоційні та моральні складові. Грунтуючись на працях вітчизняних психологів, вона виділяє три групи компетентностей: відносяться до самого себе як особистості, суб'єкта життєдіяльності; до взаємодії людини з іншими людьми; до діяльності людини в усіх її типах і формах [5, с.40].

В.І.Байденко під компетентністю розуміє інтегровану характеристику якостей особистості, результат підготовки випускника для виконання діяльності у певних галузях (компетентностях), а також міру освітнього успіху особистості, яка виявляється в її власних діях у певних професійно і соціально значущих ситуаціях [3, с. 8].

Останнім часом виникає необхідність у більш ранній професіоналізації школярів, що дає можливість говорити про ключові освітні компетентності як про фундаментальні основи підготовки школярів до професійного самовизначення, направляючих формування основних складових їх Я-концепції (психофізіологічних, діяльнісно-практичних, моральних), які визначають прийняття особистістю самостійних професійно важливих рішень і формування її готовності до професійного (у перспективі до життєвого) самовизначення.

У рамках процесу професійного самовизначення складовими ключових освітніх компетентностей в галузі підготовки школярів до соціально-професійної діяльності слід розглядати компетентності, необхідні для ухвалення вірного рішення у виборі професії:

- *інформаційні* (знання своїх індивідуальних особливостей, наявність уявлень про світ професій, знання структури і видів професійної освіти та ін.);
- *ціннісно-сміслові* (потреба у виборі професії, стійка мотивація до самоосвіти, ціннісні орієнтації у відношенні до професій, потреба до саморозвитку);
- *навчально-пізнавальні* (когнітивно-особистісні: уміння адекватно оцінити кон'юнктуру ринку, усвідомлення вимог соціуму і вміння їх аналізувати з точки зору цілей професійної діяльності, уміння співвіднести знання про себе і знання про професійну діяльність і на основі цього прийняти рішення про вибір професії; емоційно-вольові: упевненість у своїх силах, вольова саморегуляція, позитивне ставлення до вибору майбутньої професійної діяльності);
- *соціально-трудова* (операціонально-дієві: активна життєва позиція у виборі професійної сфери, здатність до аналізу трудової діяльності, наявність професійних і життєвих перспектив; регуляторні: здатність до самоконтролю в трудовій і професійній діяльності, саморегуляція поведінки і діяльності в процесі професійного самовизначення);
- *компетентності особистісного самовдосконалення* (здатність до прогнозування, здатність до осмислення результатів саморозвитку та ін.).

Таким чином, ключові освітні компетентності в умовах підготовки школярів до професійного самовизначення можна охарактеризувати як сукупність професійно-ціннісних орієнтацій, знань, умінь, навичок, що відбиваються в рівні сформованості професійної Я-концепції особистості, досвіді активної соціальної діяльності школяра по відношенню до вибору майбутньої професійної сфери, а також готовність навчитися будувати і реалізовувати перспективні плани свого творчого професійного розвитку і саморозвитку.

Формування освітніх компетентностей при підготовці школярів до професійного самовизначення дозволяє говорити про початок становлення соціально-професійної зрілості випускника освітньої установи та формуванні у нього особливого мотиву - мотиву компетентності [7, с.155], без якого неможливий соціально-професійний розвиток особистості в нових соціально-економічних умовах. Головною передумовою формування мотиву компетентності повинна стати готовність школяра до реалізації своїх професійних планів та життєвих перспектив, яка формується в умовах допрофільної підготовки школярів, і їх підготовці до професійного самовизначення.

На думку Г.В.Резапкіної, допрофільна підготовка повинна форсувати процес професійного самовизначення учнів і надати їм можливість вибору професії, формування індивідуальної освітньої траєкторії для подальшого професійного, кар'єрного та особистісного росту, формування основних освітніх компетенцій як передумови утворення соціальних і професійних компетентностей [9, с. 28].

Таким чином, ми виділяємо такі ключові компетентності, якими, на нашу думку, повинні оволодіти старшокласники в процесі формування готовності до професійного самовизначення:

1. Професійно-особистісна компетентність - володіння учнями певним набором знань, умінь, навичок із професійної галузі і здатність застосовувати їх у тих межах, які передбачені освітньою програмою, а також здатністю мобільно пристосовуватися до мінливих умов професії.

Професійно-особистісна компетентність містить такі компоненти: соціально-трудовай, що складається з умінь аналізувати ситуацію на ринку праці, діяти відповідно до особистої та суспільної потреби; ціннісно-смысловий, що включає емоційно-позитивне ставлення суб'єкта до діяльності, здатність до розподілу пріоритетів, визначення цілей у професійній діяльності; діяльнісний, що складається із здатності до самовизначення, самоорганізації та подальшого самостійного вдосконалення власного професіоналізму, розуміння учнем перспектив професійно-особистісного зростання адекватне оцінювання в цьому аспекті своєї особистості, якості, що дозволяють точно реагувати на зміни, що відбуваються в системі суспільних виробничих відносин, планувати шлях своєї професійної освіти, кар'єри.

2. Інформаційно-технологічна компетентність. Для визначення її змісту необхідно розглянути, що таке поняття інформаційної та технологічної компетентності.

Технологічна компетентність - це здатність людини зрозуміти, сприйняти і реалізувати інструкцію, опис технології, алгоритму діяльності та його установки, не порушуючи технологію.

Готовність до самоосвіти передбачає, що людина, поставивши перед собою нове завдання, здатна виявляти прогалини у своїх знаннях і вміннях, формулювати запит на інформацію, оцінювати необхідність тієї чи іншої інформації для своєї діяльності, здійснювати інформаційний пошук із використанням різних засобів, «витягувати» інформацію із джерел різних видів, представлених на різноманітних носіях.

Інформаційна компетентність визначається здатністю випускника інтерпретувати, систематизувати, критично оцінювати й аналізувати отриману інформацію з позиції розв'язку поставлених завдань, робити аргументовані висновки, використовувати отриману інформацію при плануванні та реалізації своєї діяльності в тій чи іншій ситуації, структурувати наявну інформацію, представляти її в різних формах і на різних носіях, адекватних до запитів споживача інформації [2, с. 68].

Таким чином, інформаційно-технологічна компетентність – це здатність ефективно реалізувати власні інформаційні потреби - знаходити, оцінювати й використовувати відповідну інформацію, необхідну для прийняття рішень. Інформаційно-технологічна компетентність передбачає не тільки оволодіння системою знань, умінь, навичок, але й допомагає вирішувати професійні завдання з використанням нових інформаційних технологій, охоплює мотивацію, здатність і досвід особистості.

Ми виділили компоненти інформаційно-технологічної компетентності: знаннєвий, що характеризує наявність отриманої інформації, необхідної для здійснення найбільш вірного й оптимального вибору професії; мотиваційний, укладений відповідно до інтересу щодо інформаційної діяльності, потреби в створенні інформаційних продуктів, прагненні до придбання загальних і спеціальних інформаційних знань, умінь і навичок; операційний,

яке включає знання, що складають інформативну основу пошуково-пізнавальної діяльності, та способи і дії, які визначають операційну основу пошуково-пізнавальної діяльності; когнітивний, що складається з умінь приймати, узагальнювати, систематизувати, переробляти і здійснювати інші операції з отриманою інформацією; рефлексивний, що полягає в здібності школяра до

здійснення рефлексії інформації, оцінки й аналізу інформаційної діяльності та її результатів, а також в перенесенні інформації на сферу особистої свідомості, що дає підстави говорити про глибоке розуміння інформації та можливості використання її в різних ситуаціях; комунікативний, що відображає здатності застосування різних технічних засобів, у тому числі засобів ІКТ у процесі передачі інформації від однієї людини до іншої за допомогою різноманітних форм і способів.

3. Комунікативна компетентність - це система психологічних знань про себе і про інших, умінь, навичок у спілкуванні, стратегій поведінки в соціальних ситуаціях, що дозволяє будувати ефективне спілкування відповідно до цілей і умов професійної та міжособистісної взаємодії. Комунікативна компетентність розвивається на психолого-акмеологічній основі і залежить від індивідуальних особливостей суб'єкта, його характеру, спрямованості.

Традиційно комунікативна компетентність уключає емоційно- мотиваційний, когнітивний і поведінковий компоненти.

Емоційно-мотиваційний компонент утворюють потреби в позитивних контактах, мотиви розвитку компетентності, смислові установки бути «успішним» партнером взаємодії, а також ціннісні результати спілкування.

До когнітивного компонента відносять соціальне сприйняття, уяву і мислення; когнітивний стиль, а також рефлексивні, оцінкові та аналітичні здібності, знання із галузі взаємин людей та спеціальні психологічні знання, отримані в процесі навчання, смисли, образи іншого як партнера взаємодії, соціально-перцептивні здібності, особистісні характеристики, що утворюють комунікативний потенціал особистості. На поведінковому рівні – це індивідуальна система оптимальних моделей міжособистісної взаємодії, а також суб'єктивного контролю комунікативної поведінки [6, с. 9-10].

Висновки. Таким чином, зазначені компетентності складають не весь перелік ключових компетентностей старшокласника, але, у нашому випадку, такий набір є оптимальним для розвитку особистості учня, готового усвідомлено здійснювати професійний вибір, приймати рішення і ставити професійні цілі відповідно до своїх професійних можливостей та умов ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Н.А. Компетентность как критерий качества жизни учащихся / Н.А. Алексеев, Л.В. Якимова, Е.А. Якушкина // Психология качества жизни субъектов современного образования : межрегиональный сборник научных трудов. – Тюмень : Издательский центр «Академия», 2006. – С.108-115.
2. Баженов В.М. К понятию «технологическая компетентность» будущего учителя / В.М. Баженов, В.Н. Горбунов // Проблемы и перспективы технологического образования и профориентационной работы в общеобразовательной школе и вузе : материалы межрегиональной научно-
3. практической конференции, 21 марта 2008г. / В.М. Баженов, С.Ю. Свешников. – Кострома : Авантитул, 2008. – 135с.
4. Байденко В. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентностного подхода) / В. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3–13.
5. Гришанова Н.А. Компетентностный подход в обучении взрослых: материалы к третьему заседанию методологического семинара 28 сентября 2004 г. / Н.А. Гришанова. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 16 с.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня.- 2003. – № 5. – С.36-45.
7. Зотова И.М. Психолого-педагогическая поддержка развития коммуникативной компетентности студентов технического вуза / И.М.Зотова. – Ставрополь, 2006. – 22 с.
8. Овчарова Р. В. Практическая психология образования: учебн. пособие для студ. психол. фак. университетов / Р. В. Овчарова. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия»,

2005. – 448 с.

9. Профессиональная педагогика : учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям / под ред. С.Я. Батышева, А.М. Новикова. – Издание 3-е, переработанное. – М. : Из-во ЭГВЕС, 2009. – 456 с.
10. Резапкина Г. В. Отбор в профильные классы / Г.В. Резапкина. – М. : Генезис, 2006. – 124 с.
11. Серова О.Ф., Агошкова, Ю.И. Влияние компетенций на карьеру молодых специалистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.volsu.ru/s_conf/1/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чеснокова Лариса Георгіївна – аспірант лабораторії методики професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України.

Надійшла до друку 17.12.2012 р.